

Svenska kyrkan och samerna – ett vitboksprojekt *Presentation av projektet och antologin*

Den samling artiklar som här publiceras behandlar olika aspekter av relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna genom historien. Antologin är ett resultat av ett projekt som har bedrivits sedan senhösten 2012, ”Svenska kyrkan och samerna – ett vitboksprojekt”. Som antologins redaktörer vill vi inledningsvis klargöra vilka förutsättningar som har gällt för arbetet och vilka anspråk som antologin har.¹

Svenska kyrkan och samerna i försoningsarbete

Antologin, liksom vitboksprojektet som helhet, ska förstås mot bakgrund av det försoningsarbete som har pågått mellan Svenska kyrkan och samerna under det senaste kvartssekle. Det var under inspiration från det internationella ekumeniska arbetet som försoningsaktiviteter initierades inom Svenska kyrkan i början på 1990-talet. Både inom de nordligaste stiftet och inom Svenska kyrkan centralt vidtog ett arbete för att skapa större utrymme för samer och samisk erfarenhet i församlings- och gudstjänstliv. Ett nationellt samiskt råd skapades 1996, och samiska arbetsgrupper bildades på stiftsnivå. Konferenser arrangerades, försoningsgudstjänster hölls och samarbete inleddes med Den norske kirke. I sin artikel i antologin beskriver Karl-Johan Tyrberg i detalj hur detta arbete utvecklades.²

1 Delar av inledningen bygger på tidigare texter som härrör från vitboksprojektet, särskilt projektplanen – ”Plan för ’Svenska kyrkan och samerna – ett vitboksprojekt’”, opublicerad promemoria, Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet (2013) – och Daniel Lindmark, ”Samiska röster ur kyrkohistorien – vad har de att säga idag?”, i Kim Groop & Birgitta Sarelin (red.), *Historiska perspektiv på kyrka och väckelse: Festskrift till Ingvar Dahlbacka på 60-årsdagen* (Helsingfors 2013) s. 121–139; samt Daniel Lindmark, ”Sanningen ska göra er fria: Kyrkan, samerna och historien”, i Lars Söderholm, Henrik Friberg-Fernros, Erik Lundgren & Hanna Stenström (red.), *Religion: Konflikt och försoning* (Lund 2015) s. 83–93.

2 Karl-Johan Tyrberg, ”Försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna: Ini-

En viktig milstolpe i kyrkans arbete med de samiska frågorna var den utredning som Kyrkomötet tillsatte i april 2005. Direktiven hade som utgångspunkt att kyrkan hade begått övergrepp gentemot samerna: ”Det samiska folket är en ursprungsbefolkning. Alltifrån den tidigare kolonisationen och långt in på 1900-talet har övergrepp begåtts gentemot den samiska befolkningen. Svenska kyrkan har bidragit till detta.”³ När utredningen *Samiska frågor i Svenska kyrkan* publicerades i november 2006, konstaterades att kyrkan bär ett historiskt ansvar:

Liksom andra kyrkor har Svenska kyrkan varit en del av en koloniserande statsmakt i områden där det funnits en urbefolkning. En del i detta förtryck har varit viljan att förhindra att samiska historiska särdrag, särskilda traditioner och samisk kultur kommit till uttryck. Den samiska identiteten har inte kunnat speglas i gudstjänster och övrigt kyrkoliv.⁴

Utredningen utmynnade i ett antal förslag till åtgärder. Ett av förslagen var att Svenska kyrkans teologiska kommitté skulle genomföra en hearing om samisk identitet i relation till Svenska kyrkans bekännelse. Hearingen Ságastallamat arrangerades i Kiruna den 11–13 november 2011. Bland deltagarna återfanns representanter för partierna i Sameetinget och de samiska arbetsgrupperna i Härnösands och Luleå stift.

Vid Ságastallamat framfördes krav på att Svenska kyrkan skulle klarlägga och erkänna de oförrätter som kyrkan utsatt samerna för under olika tider i historien. Fördjupad kunskap om kyrkans övergrepp mot samerna betraktades som en förutsättning för en fortsatt försoningsprocess. Efter Ságastallamat arbetade Svenska kyrkans teologiska kommitté fram en handlingsplan där ”historisk dokumentation av övergrepp mot samerna” utgjorde ett av förslagen. Behovet av dokumentation motiverades på följande sätt:

tiativ och insatser 1990–2012”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (Skellefteå 2016).

³ Rapport från Ságastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan, i Kiruna den 11–13 oktober 2011 (2012), <www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=899745>, 30/5 2015, s. 3.

⁴ Sören Ekström & Marie Schött, *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (Stockholm 2006) s. 9, 83.

En grundläggande förutsättning för en fortsatt försoningsprocess mellan Svenska kyrkan och samerna är att de orättfärdigheter som förekommit från kyrkans [sida] erkänns av kyrkan. En förutsättning för detta är i sin tur att Svenska kyrkans agerande mot samerna historiskt blir klarlagt.⁵

Under våren 2012 rekryterades Daniel Lindmark av Svenska kyrkans teologiska kommitté för att leda det dokumentationsprojekt som på kommitténs förslag kom att kallas ”Svenska kyrkan och samerna – ett vitboksprojekt”. Projektet finansierades av Svenska kyrkans forskningsenhet, och ytterligare resurser skapades vid Umeå universitet, där projektet administrerades, genom att bland annat lokaler och forskningstid ställdes till projektets förfogande. Projektet inledde formellt sitt arbete i november 2012, när det första styrgruppsmötet hölls.

Arbetet med vitboksprojektet

Vitboksprojektet har letts av Daniel Lindmark, Umeå universitet. Han har fungerat som sammankallande och ordförande i projektets styrgrupp. Till projektet knöts nämligen redan från början en styrgrupp bestående av representanter för Umeå universitet, Svenska kyrkan och det samiska samhället. Gruppen har haft följande sammansättning:

Carl Reinhold Bråkenhielm, utsedd av Svenska kyrkans teologiska kommitté

Urban Claesson, Svenska kyrkans forskningsenhet, Kyrkokansliet, Uppsala

Kaisa Huuva, handläggare för samiskt kyrkoliv, Enheten för flerspråkighet, Kyrkokansliet, Uppsala (under hösten 2013 temporärt ersatt av Kaisa Syrjänen Schaal vid samma enhet)

Sylvia Sparrock, ordförande i Samiska rådet i Svenska kyrkan

Ellacarin Blind, representant utsedd av Samiska rådet i Svenska kyrkan

Sagka Stångberg, representant utsedd av Samiska rådet i Svenska kyrkan

Peter Sköld, Centrum för samisk forskning – Vaartoe, Umeå universitet

Krister Stoor, Institutionen för språkstudier/samiska, Umeå universitet

⁵ ”Förslag till åtgärder med anledning av en hearing om samerna och Svenska kyrkan, *Sågastallamat*.” Underlag för beslut i Kyrkostyrelsens AU 2012-03-29, § 40. Svenska kyrkan, Kyrkokansliet, Uppsala. Promemorian var upprättad av Göran Möller, Kaisa Syrjänen Schaal och Kaisa Huuva.

Sedan februari 2013 har Olle Sundström, Umeå universitet, varit adjungerad sekreterare. Styrgruppen har sammanträtt vid tio tillfällen, sju gånger i Umeå (Umeå universitet), två gånger i Uppsala (Kyrkans hus) och en gång i Östersund (Gaaltije – Sydsamiskt kulturcenter). Arbetet i styrgruppen inleddes med en diskussion av vitboksprojektets uppdrag. Därefter vidtog arbetet med att utveckla en projektplan. På grundval av diskussionerna utarbetade ordföranden ett utkast som utvecklades efter diskussioner i följande möten. I oktober 2013 lades den plan fast som sedan dess har varit vägledande för arbetet.

Förutom att utarbeta projektplanen har styrgruppens uppgift varit att diskutera innehåll och utformning av projektets publikationer – den vetenskapliga antologin och den mer populärt hållna sammanfattningen. Styrgruppens medlemmar har därvid bidragit till att identifiera relevant tematik och möjliga författare. Ledamöternas nätverk mot både forskarsamhället och det samiska samhället har varit oerhört värdefulla tillgångar för projektet.

Styrgruppen har vidare läst och kommenterat texter av central betydelse för projektet. Detta gäller vissa av antologins texter, inklusive denna inledning, men framför allt de texter som ingår i den populärvetenskapliga sammanfattningen. Den 10 juni 2014 utformades en del av styrgruppsmötet som ett seminarium, där Tore Johnsen presenterade sin försoningsteologiska text för projektets kommande skrift, *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete* (red. Daniel Lindmark & Olle Sundström). Styrgruppen deltog även i det seminarium som hölls den 3 september 2015, när en del av antologins texter var uppe till granskning av sakkunniga forskare.

Till sammanträdena i styrgruppen har inbjudits olika experter för att föreläsa om sina specialområden. Anna-Lill Drugge (tidigare Ledman), Centrum för samisk forskning – Vaartoe, Umeå universitet, har föreläst om forskningsetik i urfolksforskning (13 februari 2013), Ida Ohlsson Al Fakir, Linnéuniversitetet, har presenterat sitt arbete med utredningen om Svenska kyrkan och romerna under 1900-talet (19 juni 2013), och David Sjögren, Uppsala universitet, har förmedlat sina erfarenheter från arbetet med det statliga vitboksprojektet om romerna (10 mars 2014). Syftet med inbjudningarna har varit att ge styrgruppen underlag för det fortsatta arbetet med projektet.

Även andra gäster har inbjudits till sammanträdena, framför allt till de möten som har hållits i Uppsala. Den 14 oktober 2013 gästades sammanträdet av dåvarande ärkebiskopen Anders Wejryd, och den 10 oktober 2014 deltog flera personer från Kyrkokansliet (Göran Gunner, Kaisa Syrjänen Schaal, Pia Strand Runsten och Karin Sarja; vid mötet i Östersund den 24 mars 2015 deltog Tomas Rodriguez Hedling). Gästernas närvaro vid sammanträdena har möjliggjort en närmare koppling till viktiga funktioner vid Kyrkokansliet, vilket har underlättat kommunikation och samordning.

Under arbetet med vitboken har projektets medlemmar varit engagerade i viss utåtriktad verksamhet. Det har handlat om att informera om vitboksprojektet i olika sammanhang, till exempel vid fortbildning av präster och intervjuer i press och TV. Det är framför allt Daniel Lindmark som har tagit på sig dylika uppdrag, men även ledamöter av styrgruppen har företrätt projektet i föreläsningar och intervjuer. Den 30 september–1 oktober 2013 var projektet medarrangör av ett tvådagarssymposium i Arjeplog under temat ”Svenska kyrkan och samerna”, där flera av artikelförfattarna medverkade med föredrag (Olavi Korhonen, Daniel Lindmark, Erik-Oscar Oscarsson, Olle Sundström och Anna Westman Kuhmunen). Vid flera tillfällen har projektet och delar av dess resultat även presenterats vid vetenskapliga konferenser.

Vad är en vitbok?

Vad är då ett vitboksprojekt? Termen *vitbok* har använts om myndigheters och organisationers dokumentsamlingar som tillkommit för att bringa klarhet i kontroversiella frågor. Möjliga invändningar mot att använda beteckningen *vitbok* i det här sammanhanget är att en vitbok ofta kritiseras för att representera ett ensidigt perspektiv och en ambition att en gång för alla avföra en besvärlig fråga från dagordningen. Den tolkningen är dock inte självklar, särskilt inte i det aktuella fallet. Visserligen kan termen *vitbok* sägas signalera en lägre ambitionsnivå i fråga om konkreta åtgärdsförslag och en lägre grad av självständighet än vad fallet är med det som brukar betecknas ”sannings- och försöningskommission”, men vitboksprojektet om de historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna har haft ett mycket fritt

formulerat mandat. I själva verket är det projektets styrgrupp som har utformat projektplanen och därvid diskuterat sig fram till en rimlig ambitionsnivå. I de diskussionerna är det inte terminologiska frågor som har varit styrande, utan snarare försoningsteologiska (se nedan).

Som David Sjögren visar i sin artikel i antologin, är vitböcker och sannings- och försoningskommissioner en del av en internationell företeelse som saknar en vedertagen övergripande term.⁶ Olika beteckningar har använts: *retrospektiv praktik*, *reparativ politik*, *övergångs-rättvisa*, *retributiv praktik* och *ångerns politik*. Även om det råder vissa betydelseskilnader mellan de olika termerna, är den gemensamma nämnaren någonting i stil med ”kritiska reflexioner över och granskningar av historiska oförrätter”. Sociologen John Torpey har försökt att skapa större begreppslig reda inom fältet retrospektiva praktiker. Hans modell består av ett antal koncentriska cirklar.⁷ Den mest specifika betydelsen återfinns i modellens centrum, där han placerar övergångsrättvisa: praktiker för att utkräva ansvar av dem som begått förbrytelser. Inom nästa cirkel återfinns *försonande praktiker*, som syftar till att återupprätta och kompensera den förfördelade parten. Nästa nivå representeras av *ursäktande praktiker*, som innebär att den förtryckande parten uttrycker ånger och medkänsla och lovar att oförrätter inte ska upprepas. På den mest generella nivån placerar Torpey *kommunicerande historia*. Här handlar det om praktiker för att sprida kunskap om gångna tiders övergrepp via sådana insatser som dokumentation, seminarier och revidering av läromedel.

Utifrån John Torpeys modell kan vitboksprojektet om Svenska kyrkan och samerna först och främst betraktas som kommunicerande historia: ett dokumentationsprojekt. Det handlar om att ta fram och sprida kunskap om problematiska förhållanden i historien. Samtidigt finns förhoppningar om att dokumentationen ska bilda underlag för inte bara ursäktande, utan också försonande praktiker. I vilken mån vitboksprojektet kommer att bidra till försoning blir beroende av hur den framtagna

6 David Sjögren, ”Att göra upp med det förflutna: Sanningskommissioner, officiella ursäkter och vitböcker i ett svenskt och internationellt perspektiv”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (Skellefteå 2016).

7 För en grafisk återgivning av modellen, se Sjögren (2016) s. 130.

kunskapen hanteras av de involverade parterna. Vitboksprojektet kommer inte att föreskriva någon färdväg, men i projektet kommer att ingå teologiska reflexioner som anger möjliga förutsättningar för försoning.⁸

De försoningsteologiska resonemang som har varit aktuella i arbetet med vitboksprojektet har bidragit till styrgruppens förståelse av uppdraget och dess avgränsning. Den modell som Tore Johnsen förespråkar består av fyra steg, där *erkännande* bildar det första steget i en försoningsprocess. Det handlar om att tala sanning om det som har hänt. Offrets berättelse måste få utrymme, och förövaren måste lyssna. Samtidigt är det viktigt att den som bär ansvar för övergreppen också börjar tala sanning om historien. I kristna termer handlar det om syndabekännelse. *Ånger* bildar det andra steget i Johnsens modell för försoning. Också den fasen har stark förankring i den teologiska traditionen. Här handlar det om att förövaren blir berörd av hur kränkningen har drabbat offret. Johnsen uppfattar detta som ett mer subjektivt steg än erkännandet, som innebär att erkänna historien i en mer objektiv mening. Den sinnesändring som ångern medför, leder till ett behov av att be om förlåtelse och ställa till rätta. Det tredje steget i försoningsprocessen är *upprättelse*. Medan erkännandet rör historien, är upprättelsen framtidsinriktad. Det handlar om att återupprätta offret och relationen mellan förövare och offer och därmed lägga grund för en gemensam framtid. Johnsen pekar på problemet att upprättelse kostar och att förövaren i många försoningsprocesser försöker komma billigt undan. Men om en sann försoning ska komma till stånd, måste en upprättelse ske. Det fjärde steget i Johnsens förståelse av en försoningsprocess är *förlåtelse*. Medan ångern innebär att förövaren ser offrets mänskliga ansikte, handlar förlåtelsen om att offret ser det mänskliga ansiktet hos den som tidigare har gjort sig skyldig till övergrepp. Först när offrets värdighet är upprättad, kan det bli tal om förlåtelse. Förlåtelse kan nämligen inte forceras fram. Tiden måste vara mogen, så att förlåtelsen inte upplevs som ett krav, utan kan ges som en fri gåva.

Utifrån Tore Johnsens försoningsteologi är det uppenbart att vitboksprojektet ”Svenska kyrkan och samerna” har tydliga begräns-

8 Tore Johnsen, ”Erkänd historia och förnyade relationer: Perspektiv på försoningsarbetet mellan kyrkan och samerna”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete* (under utg.); Carl Reinhold Bråkenhielm, ”Den nedbrutna skiljemuren”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete* (under utg.).

ningar. Det hör hemma i den första fasen av en försoningsprocess, erkännandet. Det handlar helt enkelt om att börja tala sanning om det som har hänt. Förhoppningen är förstås att vitboken ska skapa förutsättningar för fortsatta steg i processen, men styrgruppen för projektet har medvetet avstått från att föreslå någon åtgärdsplan eller färdväg för den fortsatta processen. Även här har styrgruppen tagit intryck av Tore Johnsens tankar. Johnsen betonar nämligen att försoning är ett relationellt begrepp. Det handlar om att återupprätta en relation mellan parter som har varit åtskilda på grund av konflikt. Ett smärtsamt förflutet ska övervinnas för att i nuet möjliggöra ett nytt förhållningssätt till den andra parten och därmed skapa förutsättningar för en framtida relation. För vitboksprojektets styrgrupp har det varit viktigt att ta fasta på tanken om försoning som en angelägenhet mellan olika parter. Detta innebär att respektera att det är parterna själva som tillsammans äger frågan och som avgör om och hur och när man vill gå vidare i en gemensam försoningsprocess.

Vitboksprojektets uppdrag och målsättning

Den uppgift som Svenska kyrkan formulerade för vitboksprojektet var både relativt öppen och tämligen begränsad. Inledningsvis pekade man i sin promemoria på vikten av att ”Svenska kyrkans agerande mot samerna historiskt blir klarlagt” och hänvisade till de krav på detta som framförts vid *Ságastallamat*.⁹ I fråga om vitbokens inriktning anförde man en sakkunnig forskares bedömning av vilka områden som skulle vara särskilt angelägna att belysa. Det ena avsåg de religionsprocesser som ägde rum cirka 1680–1730, när kraftfulla åtgärder vidtogs mot samiska religiösa uttryck. Det andra gällde den segregerande skolpolitik som fördes under årtiondena kring sekelskiftet 1900, när samiska barn placerades i särskilda skolor av sämre kvalitet än den kommunala skolan. Efter att ha redogjort för dessa två områden lägger promemorian fast följande uppdrag: ”En sammanställning bör göras av vad som är känt om dessa övergrepp. Dessutom bör man identifiera sådana punk-

⁹ ”Förslag till åtgärder med anledning av en hearing om samerna och Svenska kyrkan, *Ságastallamat*.”

ter där det kan finn[a]s behov av ytterligare klarläggande forskningsinsatser under dessa perioder eller under annan tid i historien.” Utöver detta uttalar sig promemorian till förmån för att ”positiva insatser från kyrkans sida bör identifieras i den historiska dokumentationen”. Som exempel anför man kyrkans arbete med att skapa skriftspråk och litteratur för olika samiska varieteter.

Vitboksprojektets styrgrupp kom att tolka uppdraget tämligen brett. I projektplanen formuleras målsättningen på följande sätt: ”att ta fram fördjupad kunskap om relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna genom historien”. Detta syfte specificeras ytterligare:

Projektet ska dokumentera, presentera och diskutera vilket utbyte samerna har haft av kyrkans verksamhet, på både gott och ont. Särskild uppmärksamhet ska ägnas åt problematiska inslag, det vill säga beslut, handlingar, verksamheter och strukturer som utsatt samer för kränkande behandling av olika slag, oavsett om dessa kan rubriceras som tvång, förtryck, diskriminering eller rasism. Samtidigt ska projektet sträva efter att ge en rättvisande bild av de positiva insatser som kyrkan och dess företrädare gjort för samerna och deras kultur genom historien.

Projektplanens målformulering anknyter således till promemorians önskemål om en balanserad bild, även om huvudfokus ska ligga på det som har varit problematiskt. Någon direkt prioritering av religionsprocesserna 1680–1730 eller skolpolitiken vid sekelskiftet 1900 görs inte i projektplanen, även om flera artiklar behandlar dessa perioder. I stället har vitboksprojektet, både i projektplanen och dess konkreta genomförande, haft som mål att ge en bred och allsidig belysning av relationerna mellan kyrkan och samerna genom historien.

I anslutning till målformuleringen uttrycker projektplanen vikten av samisk delaktighet. Det uppfattas som väsentligt att projektet i sig ger uttryck för ett förhållningssätt som är förenligt med försoningsarbetet.

Detta innebär att företrädare för samerna ska ha stort inflytande över projektets utformning, från planläggningen via genomförandet till avrapporteringen. Samerna ska medverka som en aktiv part och ges stort utrymme i projektets styrgrupp. Forskningsetiska överväganden ska vidare ges hög prioritet så att samernas individuella integritet och kulturella identitet respekteras.

Den angivna målsättningen har inneburit att personer med samisk identitet har dominerat i projektets styrgrupp, oavsett hur dessa har rekryterats och på vilka mandat de har suttit. Forskningsetiska överväganden har inte alltid gjorts synliga i de enskilda artiklarna, men alla författare har informerats om projektets målsättning, och den kollegiala granskningen av artiklarna har även inbegripit etiska aspekter (mer om detta i avsnittet ”Vetenskapliga texter” nedan).

Vitboksprojektets innehåll

Att åstadkomma en vetenskaplig framställning av relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna genom historien är en omfattande och komplicerad uppgift. Det är en lång tidsperiod som ska täckas, och det är många aspekter som ska beaktas. Tidigt i projektet stod det klart att vitboken skulle utformas som en antologi med ett antal artiklar skrivna av ämnesförtrogna forskare med olika kompetensprofiler. Samtidigt framstod det som angeläget att åstadkomma en framställning som på ett lättillgängligt sätt förmedlade kunskap om kyrkan och samerna till en bredare allmänhet. Lösningen blev att komplettera den vetenskapliga antologin med ytterligare en bok, där det huvudsakliga innehållet i den vetenskapliga antologins artiklar skulle presenteras på ett mer kortfattat och sammanhållet sätt. Tanken var vidare att en sådan bok också skulle problematisera antologins innehåll med hjälp av mer ideologiska texter om försoning. Därmed skulle boken också kunna bli mer praktiskt användbar i ett fortsatt försoningsarbete. Uppdelningen i två olika publikationer avsåg också skapa bättre förutsättningar för arbetet med antologin. Om denna utformades som en vetenskaplig artikelsamling där varje enskild forskare endast ansvarade för sin egen artikel, skulle rekryteringen av författare underlättas. Arbetet med de två publikationerna har bedrivits parallellt, och sammanfattningsdelen kommer att publiceras under 2016.

Även om antologins innehåll är omfattande, är det långt ifrån heltäckande. Det hade till exempel varit önskvärt med en bättre täckning av samisk respons på kyrkans agerande. Många artiklar behandlar förtjänstfullt kyrkans agerande gentemot samerna, men hur samerna själva har förhållit sig till kyrkan får oftast ett begränsat utrymme. Huvudförklaringen är att källsituationen utgör en komplicerande faktor, särskilt för äldre tid. En

annan tematik som hade förtjänat en utförligare behandling, är relationen mellan læstadianismen och samerna. Även om det saknas en systematisk framställning, berörs dock frågan i flera artiklar. Det bör också påpekas att 1900-talet är svagare representerat bland artiklarna än vad som hade varit motiverat. Detta gäller särskilt för seklets senare hälft.

I fråga om nomadskolan har det skett en arbetsfördelning mellan vitboksprojektet och ett parallellt projekt inom Svenska kyrkans försörningsarbete, det så kallade nomadskoleprojektet. Medan vitboken endast berör de yttre ramarna för nomadskolan, särskilt den ideologiska bakgrunden till den segregerande skolpolitik som nomadskolan representerade, fokuserar nomadskoleprojektet på hur skolan fungerade i praktiken, bland annat via intervjuer med tidigare elever. Den som vill veta mer om samers erfarenheter av nomadskolan, hänvisas alltså till nomadskoleprojektets slutrapport.¹⁰

I dag har markfrågorna stark aktualitet i det samiska samhället. Vitboksprojektets styrgrupp har därför haft ambitionen att uppmärksamma kyrkans relation till den samiska markanvändningen. Trots stora ansträngningar har det inte varit möjligt att åstadkomma en systematisk genomlysning av denna fråga. Flera forskare har kontaktats, men förutom individuella svårigheter att medverka har bedömningen varit att det är svårt att hitta källmaterial som belyser hur kyrkan har förhållit sig till de samiska markfrågorna. Gudrun Norstedts artikel behandlar på ett förtjänstfullt sätt anläggandet av kyrkplatser i det samiska området från 1600-talet och framöver, men det hade varit önskvärt med ytterligare studier av både kyrkans markinnehav och kyrkans förhållningssätt till samisk markanvändning.

Att vitbokens tematik inte är vare sig heltäckande eller uttömmande behandlad avspeglar styrgruppens uppfattning att vitboken inte ska betraktas som sista ordet i frågan. Förhoppningen är visserligen att vitboken ska ge en någorlunda samlad bild av det nuvarande kunskapsläget, men också att den ska inspirera till fortsatt forskning. Relevant forskning är redan i full gång. Flera forskningsprojekt kommer under de närmaste åren att avkasta resultat av betydelse för förståelsen av

10 Ellacarin Blind & Kaisa Huuva (red.), *"När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka": Minnesbilder från samernas skoltid* (Stockholm 2016).

kyrkans relation till samerna. Detta gäller inte minst för 1900-talet och dess senare hälft. Professor Patrik Lantto vid Umeå universitet leder ett stort forskningsprojekt, "Utbildningens demokratisering och 'etnifiering' i svenska Sápmi – 1942 till idag", som innefattar analyser av olika samiska skolformer, inklusive Samernas folkhögskola i Jokkmokk (numera Samernas utbildningscentrum/Sámij áhpadusguovdásj). Också flera doktorander vid Umeå universitet arbetar med individuella avhandlingsprojekt av stor relevans för vitbokens tematik. Det handlar bland annat om samers upplevelser av kyrkliga försoningsaktiviteter (Mardoেকে Boekraad), samiska konfirmandläger (Johan Runemark Brydsten), samt læstadianism och samiskhet i det lulesamiska området (Lis-Mari Hjortfors).

Vitboksantologins disposition

Det stora antalet artiklar har motiverat en uppdelning av den vetenskapliga antologin i två band. Artiklarna i antologin är grupperade kring olika delteman, av vilka de två första återfinns i det första bandet och de återstående tre i det andra. Boken inleds med artiklar som avser placera in vitboken och dess tematik i en vidare kontext av försoningsinitiativ i Sverige och internationellt – "Perspektiv på försoning". I den första artikeln behandlar Karl-Johan Tyrberg mycket initierat och detaljerat det försoningsarbete mellan Svenska kyrkan och samerna som har pågått sedan tidigt 1990-tal. David Sjögren skriver mer principiellt och övergripande om vitboks- och försoningsprojekt i Sverige och internationellt. Med utgångspunkt i både historiska och internationella erfarenheter diskuterar Gunlög Fur försoning mellan svenska staten och samerna utifrån den ursäkt som sameminister Annika Åhnberg uttalade år 1998. Carola Nordbäck ger ytterligare perspektiv på försoning genom att lyfta fram hur försoning har hanterats historiskt och teologiskt inom Svenska kyrkan. Slutligen innehåller den inledande sektionen en artikel av Anna-Lill Drugge som tar upp forskningsetiska frågor i ett internationellt urfolksperspektiv.

Temat "Mission och skola" behandlar kyrkans missionsinsatser gentemot samerna, där olika skolformer utgjorde viktiga redskap. Sektionen är i grova drag kronologiskt disponerad, från medeltiden fram till

1900-talet. Mission och kulturmöte dominerar de första artiklarna, medan utbildningshistoriska perspektiv präglar de senare. Flera av artiklarna spänner över långa tidsperioder. Lars Elenius behandlar den kyrkliga minoritetspolitiken i ett mycket långt tidsperspektiv, även om fokus ligger på biskopar i Härnösand och Luleå från 1800-talets mitt. Också Siv Rasmussens artikel om samiska präster i Sverige och Håkan Rydvings artikel om framträdande kvinnor i den samiska kyrkohistorien representerar längdsnitt över flera århundraden. Till de texter som gör längre svep genom historien hör även Bo Lundmarks inledande artikel om kyrkan och samerna under medeltiden. Religionsprocesserna mot samerna på 1600- och 1700-talen är inte föremål för någon egen artikel, men Gunlög Fur behandlar temat i sin text om kyrkans roll i kolonisation och kulturmöte, medan Daniel Lindmark i sin artikel behandlar tillkomsten av 1700-talets samiska skolsystem mot bakgrund av kyrkans allt mer systematiska insatser för att bekämpa den samiska religionen. Efter Lindmarks artikel följer ytterligare tre texter som behandlar olika samiska skolformer. Sölve Anderzén skriver om kyrkans undervisning av samerna i olika typer av skolor under 1800-talet, medan Björn Norlin och David Sjögren i sin artikel analyserar 1913 års nomadskolereform mot bakgrund av den ideologiska och skolpolitiska utvecklingen från sent 1800-tal. Med fokus på tiden 1942–1972 behandlar Johan Hansson den skola som tillkom på Svenska Missions­sällskapets initiativ, Samernas folkhögskola, den första skolan med en uttalad ambition att företräda ett samiskt perspektiv.

De artiklar som återfinns under rubriken ”Kyrkan och samiska kulturella uttryck” är tematiskt inriktade mot sådana företeelser som samernas heliga platser (Anna Westman Kuhmunen), trumman (Rolf Christoffersson), nåjden (Hans Mebius), jojken (Krister Stoor), språket (Olavi Korhonen) och namnskicket (Märit Frändén respektive Johannes Marainen). Författarna har gjort olika val i fråga om kronologisk avgränsning. Vissa artiklar uppehåller sig nästan uteslutande vid de perioder när repressionen var som kraftigast, det vill säga under 1600- och 1700-talen, medan andra gör mer omfattande längdsnitt, i vissa fall med nutidsanknytning. En artikel med tydlig koppling till nutida förhållanden är Krister Stools artikel om jojkan, där tyngdpunkten i övrigt ligger på 1900-talet. Sektionen inleds med att Olle Sundström skriver mer övergripande om hur

kyrkliga företrädare har betraktat den samiska religionen från 1600-talet och in på 1900-talet. Louise Bäckman argumenterar i sin artikel mot de teorier i äldre forskning som hävdade att flera väsen i den samiska mytologin avspeglade fornnordiska och kristna föreställningar snarare än genuint samiska. Märit Frändéns artikel om kyrkan och det samiska namnskicket presenterar övergripande historiska perspektiv, medan Johannes Marainen kompletterar framställningen med reflektioner över några konkreta exempel. Det kan tilläggas att Hans Mebius avled den 1 oktober 2013, vilket innebär att hans artikel är posthumt publicerad. Vid sitt frånfälle hade han i stort sett färdigställt artikeln. De enda ändringar som därefter har gjorts har varit av formell karaktär.

Nästa sektion samlar ett antal artiklar som belyser kyrkans involvering i samiska frågor utifrån organisatoriska aspekter och myndighetsperspektiv. De flesta artiklarna inom gruppen ”Samerna och kyrkan som myndighet” rör 1800- och 1900-tal, men två av artiklarna hanterar en längre kronologi. Gudrun Norstedt skriver om kyrkplatser och markanvändning i det samiska området. Tyngdpunkten ligger på 1600- och 1700-talen, men ibland följer framställningen enskilda församlingars markinnehav in på 1800-talet, undantagsvis också fram till i dag. Lars Thomassons artikel behandlar den långvariga särorganisationen i Jämtland-Härjedalen med icke-territoriella lappförsamlingar vid sidan av den övriga församlingsorganisationen. Artikeln visar på det problematiska med en organisation som hade bristfälliga ekonomiska resurser och svag demokratisk representation. Lena Karlsson och Marianne Liliequist belyser en annan aspekt av kyrkans verksamhet på lokalplanet, nämligen fattigvården bland samer i vanliga lappmarksförsamlingar. Övriga artiklar i den aktuella sektionen behandlar hur kyrkan i sin hantering av samerna som grupp och individer varit styrd av olika föreställningar om samiskhet. Per Axelsson skriver således om hur kyrkan har hanterat samer och samiskhet i folkbokföringen, och de avslutande tre artiklarna behandlar olika frågor med bäring på rastänkande. I sin artikel om kyrkans stöd för det vetenskapliga utforskandet av samiska mänskliga kvarlevor ända från tidigt 1800-tal tar Carl-Gösta Ojala även upp de dagsaktuella repatrieringsfrågorna. Erik-Oscar Oscarssons artikel handlar om hur representanter för Svenska kyrkan bidrog till att skapa olika kategorier av samer, renskötande och

icke renskötande, och producera argument för ett särhållande i både skola och renbeteslagstiftning. Maja Hagerman skriver slutligen om kyrkliga företrädares engagemang för rasbiologiska undersökningar bland samerna.

Under den sista rubriken, ”Kyrka och samer utanför Svenska kyrkan” återfinns en grupp artiklar som utreder hur relationerna mellan Svenska kyrkans systerkyrkor och samerna har gestaltat sig i Norge (Roald Kristiansen) respektive Finland (Veli-Pekka Lehtola). Dessa översiktliga artiklar avser att ge perspektiv på utvecklingen i Sverige. Även Bo Lundmarks artikel om frikyrkornas engagemang för mission bland samer i Sverige har tillkommit i perspektiverande syfte.

Varje artikel är försedd med en sammanfattning som också är översatt till de tre samiska huvudvarieteterna. Ärkebiskopens förord uppträder också i en trefaldig samisk språkdräkt. Som antologins redaktörer vill vi framföra ett varmt tack till översättarna Miliana Baer (nordsamiska), Barbro Lundholm (lulesamiska) samt Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa (sydsamiska).

Vetenskapliga texter

De artiklar som publiceras i antologin är vetenskapliga texter. De är författade av ämnesförtrogna forskare och har genomgått kollegial vetenskaplig granskning enligt den modell för *peer review*-förfarande som gäller för den aktuella skriftserien, *Forskning för kyrkan*. Granskningen har genomförts i en öppen process, som har inbegripit seminariebehandling med sakkunniga kommentatorer. För noggrann läsning och konstruktiva kommentarer vill vi tacka professor Håkan Rydving, Bergen, professor Lars Elenius, Umeå, professor Urban Claesson, Falun, försteamanuensius Odd Mathis Haetta, Alta, FD David Sjögren, Uppsala, och FD Björn Norlin, Umeå. Varje författare ansvarar dock själv för innehållet i sin artikel.

Vid rekrytering av författare har vi som antologins redaktörer uttryckt önskemål om behandling av viss tematik utifrån de diskussioner som har förts i projektets styrgrupp. Vi har också informerat om vitboksprojektet och dess ambitioner. Varje enskild författare har dock själv kunnat välja perspektiv och avgöra huruvida det har varit önskvärt

att explicit anknyta till vitboksprojektet eller den dagsaktuella situationen. Medverkan i antologin innebär således inte att varje artikelförfattare representerar vitboksprojektet och dess ambitioner.

Att varje författare har lämnats stor frihet vid utformningen av respektive artikel innebär inte bara att artiklarna kan variera i fråga om perspektiv och nutidsanknytning, utan också att det råder en viss mångfald i sådant som omfång och stil. Vissa artiklar är medvetet skrivna mer läsartillvända, vilket bland annat kan ta sig uttryck i att språket har moderniserats i citat ur historiska källor, medan andra håller en mer strikt vetenskaplig stil. Den redaktionella ambitionen har inte varit att skapa stilmässig enhetlighet, utan i stället att presentera vetenskapligt välgrundade artiklar som behandlar relevant tematik på ett så klart och tydligt sätt som möjligt. Förhoppningen är att alla artiklar ska kunna läsas med behållning både av dem som direkt berörs av tematiken och av en intresserad allmänhet. Som redan nämnts kommer en mer kortfattad och lättillgänglig presentation av antologins innehåll att publiceras i en särskild volym.¹¹

Bland de inledande artiklarna i antologin återfinns en text av Anna-Lill Drugge om forskningsetik och urfolksforskning. Den har inte bildat någon gemensam referensram för antologins artiklar. Även här har varje enskild forskare varit fri att välja förhållningssätt. Artikeln om forskningsetik finns dock med som ett memento för fortsatt forskning om relationerna mellan kyrkan och samerna. Det är nämligen motiverat att ägna forskningsetiska frågor stor uppmärksamhet, också i historisk forskning om samerna.

Det förekommer vissa överlappningar mellan antologins artiklar. Detta gäller bland annat en del av de artiklar som rör kyrkans förhållningssätt till olika inslag i den samiska religionen. Minoritets- och skolpolitiken under 1900-talets första decennier tas också upp i flera artiklar. Eftersom ambitionen har varit att varje artikel ska kunna läsas fristående från den övriga antologin, är det ofrånkomligt att visst stoff återkommer. Förhoppningen är att överlappningarna inte ska uppfattas som störande upprepningar, utan snarare fungera som samman-

¹¹ Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete* (under utg.).

bindande element. I de flesta fall är infallsvinklarna dessutom så olika att artiklarna kompletterar varandra också i de överlappande delarna.

De artiklar som ingår i antologin är med två undantag skrivna direkt för vitboksprojektet; endast Louise Bäckmans och Håkan Rydvings artiklar har varit publicerade tidigare. Även som vetenskapliga originalartiklar har texterna dock lite olika karaktär. Medan somliga artiklar innehåller analyser av nytt källmaterial, bygger andra i större utsträckning på tidigare forskning. Också de senare artiklarna bidrar dock med mycket nytt genom sitt sätt att problematisera historien och anlägga nya perspektiv utifrån ett nytt forskningsläge. Inplacerade i vitboksantologin bidrar artiklarna till att samla, fördjupa, uppdatera och problematisera kunskapen om de historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. Som helhet betraktad kan antologin förhoppningsvis bli ett bidrag av betydelse för både framtida forskning och fortsatta steg i en försoningsprocess.

Det finns anledning att tacka alla medverkande artikelförfattare som har ställt tid och kompetens till projektets förfogande. Projektet har haft en mycket begränsad budget, vilket har gjort att många har bidragit till projektet utan särskild ersättning. För detta vill vi framföra ett varmt tack. Det har varit glädjande att så många har velat delta, liksom att så många så tydligt har uttryckt sin tillfredsställelse med att en vitbok kommer till stånd.

Forskningens bidrag till försoning – en avslutning

Vitboksantologin om relationerna mellan kyrkan och samerna i historien gör inte anspråk på att säga sista ordet i frågan. Den bild av historien som presenteras är långt ifrån uttömmande och slutgiltig. Delvis är den snarare ganska fragmentarisk. Förhoppningen är att boken ska inspirera till ny forskning – med andra frågeställningar, källor och perspektiv – som med tiden kan leda till en allt mer heltäckande och detaljerad bild. Den kunskap som artiklarna förmedlar bör dock kunna vara tillräcklig för att bilda underlag för fortsatta steg i en försoningsprocess. Vitboksprojektet ska nämligen inte uppfattas som en slutpunkt, utan snarare som en startpunkt. En farhåga som återkommande har ventilerats i projektets styrgrupp har varit oron för att

vitboken skulle komma att uppfattas som en avslutning och därmed endast läggas till handlingarna. Ett sätt att försäkra sig om att detta inte skulle kunna ske, kunde ha varit att föreslå åtgärder med anledning av vad som framkommit i projektet. Styrgruppen har emellertid valt bort den möjligheten. Skälet till detta är uppfattningen att den fortsatta processen är ett ansvar som delas av parterna i fråga. Bara kyrkan och samerna kan tillsammans avgöra hur fortsättningen ska utformas. Projektets styrgrupp har därför begränsat sig till att inta ståndpunkten att det bör bli en fortsättning på försoningsprocessen. Förhoppningen är att vitboksantologin ska göra nytta där. Antologin kan därför uppfattas som forskningens bidrag till försoning.

Källor och bearbetningar

Otryckta källor

- ”Förslag till åtgärder med anledning av en hearing om samerna och Svenska kyrkan, *Sågastallamat*.” Underlag för beslut i Kyrkostyrelsens AU 2012-03-29, § 40. Svenska kyrkan, Kyrkokansliet, Uppsala. Promemorian var upprättad av Göran Möller, Kaisa Syrjänen Schaal och Kaisa Huuva.
- ”Plan för ’Svenska kyrkan och samerna – ett vitboksprojekt’”, opublicerad promemoria, Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet (2013).

Tryckta källor och bearbetningar

- Blind, Ellacarin & Kaisa Huuva (red.). ”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka”: *Minnesbilder från samernas skoltid* (Stockholm 2016).
- Bråkenhielm, Carl Reinhold. ”Den nedbrutna skiljemuren”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete* (under utg.).
- Ekström, Sören & Marie Schött. *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (Stockholm 2006).
- Johnsen, Tore. ”Erkänd historia och förnyade relationer: Perspektiv på försoningsarbetet mellan kyrkan och samerna”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete* (under utg.).
- Lindmark, Daniel. ”Samiska röster ur kyrkohistorien – vad har de att säga idag?”, i Kim Groop & Birgitta Sarelin (red.), *Historiska perspektiv på kyrka och väckelse: Festskrift till Ingvar Dahlbacka på 60-årsdagen* (Helsingfors 2013) s. 121–139.
- Lindmark, Daniel. ”Sanningen ska göra er fria: Kyrkan, samerna och historien”, i Lars Söderholm, Henrik Friberg-Fernros, Erik Lundgren & Hanna Stenström (red.), *Religion: Konflikt och försoning* (Lund 2015) s. 83–93.

Lindmark, Daniel & Olle Sundström (red.). *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete* (under utg.).

Sjögren, David. ”Att göra upp med det förflutna: Sanningskommissioner, officiella ursäkter och vitböcker i ett svenskt och internationellt perspektiv”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (Skellefteå 2016).

Tyrberg, Karl-Johan. ”Försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna: Initiativ och insatser 1990–2012”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (Skellefteå 2016).

Internetkällor

Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan, i Kiruna den 11–13 oktober 2011 (2012), <www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=899745>, 30/5 2015.